

BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA

KÉSŐ RÉZKORI BIRITUÁLIS TEMETŐ BALATONSZENTGYÖRGY HATÁRÁBAN

Késő rézkori birituális temető
Balatonszentgyörgy határában

BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA

**Késő rézkori birituális temető
Balatonszentgyörgy határában**

Közreműködők:

Rácz Piroska, Gál Erika, Marton Tibor, Sümegi Pál,
Miklós Dóra Georgina és Gerber Dániel

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

Budapest 2022

A kötet megjelenését támogatta:

A Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-128413,
A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése és a
MEC K_140620, *Késő rézkori temetkezések a Kárpát-medencében –*
Régészeti és bioarchaeológiai elemzések új eredményei című pályázata

Borító:

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely 774. kettős sír. Fotó: Rippl-Rónai Múzeum.
Válogatás a temető leleteiből. Fotók: Ambrus Edit, Balla Krisztián és Csernák Bálint.

ISBN 978-615-5766-55-8

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
© Archaeolingua Alapítvány
© Szerzők
© Seleanu Magdaléna
© Ambrus Edit

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

2022

ARCHAEOLINGUA

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY
H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.
www.archaeolingua.hu

Borítóterv: Kaszta Móni
Tipográfia és nyomdai előkészítés: Kovács Rita
Nyomda: Prime Rate Kft. Budapest

Tartalomjegyzék

BONDÁR MÁRIA	
Előszó	7
SOMOGYI KRISZTINA	
A Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhelyen feltárt temető bemutatása és elemzése	11
BONDÁR MÁRIA	
A balatonszentgyörgyi temető leleteinek elemzése	59
BONDÁR MÁRIA	
A temető „benépesülése”, a sírok tipokronológiai helyzete	91
BONDÁR MÁRIA	
A balatonszentgyörgyi temető értékelése	99
BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA	
Katalógus	111
Táblák	141
Irodalom	229
RÁCZ PIROSKA	
A balatonszentgyörgyi badeni birituális temető emberi maradványai	239
GÁL ERIKA	
Állatcsontleletek Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőből	259
MARTON TIBOR	
Pattintott kőeszközök Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőből	263
SÜMEGI PÁL	
Késő rézkori temetkezési gyöngyök petrográfiai és archaeomalakológiai elemzése Balatonszentgyörgyről	269
MIKLÓS DÓRA GEORGINA	
Balatonszentgyörgy késő rézkori temető homokkő anyagú szerszámkövek kőzettani és nehézasvány vizsgálata	281
GERBER DÁNIEL	
Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely emberi maradványainak genetikai analízise	293
MÁRIA BONDÁR – KRISZTINA SOMOGYI	
A Late Copper Age biritual cemetery on the outskirts of Balatonszentgyörgy	297
List of illustrations	305
A kötet szerzői / List of contributors	317

A TEMETŐ „BENÉPESÜLÉSE”, A SÍROK TIPOKRONOLÓGIAI HELYZETE

BONDÁR MÁRIA

A késő rézkori sírok temetőn belüli relatív keltezéséhez abból indultam ki, hogy egy-egy sírban talált mellékletek egy időpontban kerültek a temetkezési helyre, tehát egyidősek. A sírba tétel ideje a *terminus post quem*. Természetesen vannak olyan tárgyak, amelyek hosszú időn keresztül, változatlan formában léteztek, éppen ezért ezeket nem lehet kronológiai támpontnak tekinteni. Előfordulhat az is, hogy egy temetkezés létesítésénél korábbi időszak objektumait bolygatták meg, erre azonban helyszíni megfigyelések, az ásatáson rögzített leírások hívják fel a figyelmünket. Az sem zárható ki, hogy hosszú időn át, generációról generációra hagyományozva őriztek egy-egy tárgyat a közösség tagjai, amit végül eltemettek valakivel. Mindezek tudatában nagy körültekintéssel kell elemeznünk a tárgyakat és a hozzájuk kapcsolódó kontextust is.

A balatonszentgyörgyi temetőt hosszabb ideig használta az itt élő közösség a sírokban talált edények elemzése alapján.

A temetőből 19 radiokarbon eredményünk van, ennek elemzését, kiértékelését a 2023-ban megjelenő, *A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése c.* kötetben olvashatjuk majd Oross Krisztiántól.

Elemzésemhez szándékosan nem használtam a ^{14}C BP eredményeket két ok miatt. Egyrészt izgalmas lesz a tipokronológia és a naptári korok összevetése, másrészt – és ez a fontosabb szempont – a kalibráció nem ránézéssel történik. Ez komolyabb elemzést igénylő munka, amelyet jobb, ha hozzáértő szakember végez, így elkerülhető az, hogy megalapozatlan naptári korokat adjunk meg egy-egy sírnál, és tág teret nyissunk különböző elméleteknek.

A temető belső kronológiáját három módszerrel tudjuk felrajzolni: radiokarbon modell (ezt a fentiek miatt most nem alkalmazzuk), tipológiai elemzés és a sírok egymáshoz való viszonyának vizsgálata, értelmezése.

A radiokarbon és a hagyományos tipológiai keltezés mellett figyelhetünk az egymáshoz közeli sírokra is. Feltételezhető ugyanis, hogy az egymás közelében lévő sírok kiásása között nem telt el nagyon hosszú idő és látható volt a már meglévő temetkezés. Vagy azért látszott még a sír helye, mert megjelölték a sírhalmokat (megmaradt kövekkel, faoszloppal, ágakkal, virágokkal, edényekkel stb.), vagy azért mert még friss volt a betemetés.

Tipológiai elemzésnél a mellékletes sírok jellegzetes leleteit vehetjük figyelembe, amelyek összehasonlíthatóak az adott lelőhelyen előkerült, és/vagy távolabbi területekről ismert analógiákkal is. Az elemzésekből a melléklet nélküli sírok rendre kimaradnak.

Ebben a fejezetben a temetkezések lehetséges sorrendjét valószínűsítem a tipológiai elemzésből kirajzolódó kronológiai támpontok és temetőn belüli elhelyezkedésük alapján. A sírok egymás utáni létesítésének pontos dátumát semmilyen módszerrel nem tudjuk meghatározni, de a közel egykorú sírokat azonosíthatjuk. Ezeket időszávokba sorolva képet kaphatunk arról, hogy egy-egy szűkebb időszakban hány sír létesült. A közel egykorúnak tartott sírokat további részletes elemzésnek alávetve rejtett információkat, összefüggéseket is sikerül feltárni egy-egy temetőben.

Egy-egy temetőben a melléklet nélküli sírokat a közelükben létesített mellékletes sírokhoz viszonyíthatjuk (közelség, tájolás vagy fektetés hasonlósága, különleges temetési rítuselem stb.), így egy részüket be tudjuk illeszteni a keltezhető sírok közé.

Somogyi Krisztina jelen kötetben lévő tanulmányában már különböző szempontok szerint vizsgálta a birituális szakrális hely sírjait, a feltételezhető sírcsoportokat, megfigyeléseire támaszkodva néhány melléklet nélküli sírt is be tudtam sorolni a temető időszávjába.

A tipológiai kategóriák megállapításánál két meghatározó szubjektum van: az edény egykori készítője és napjaink régésze, aki a kategóriákat megállapítja. E két tényező miatt eléggé bizonytalan talajon dolgozunk, és ha elveszünk az aprólékos részletekben, akkor pont a lényegét veszítjük el: a változás trendjét az edényművességben és egy-egy őskori fazekas egyéni megoldásainak felismerését. Tekintettel arra, hogy a kézzel formált edények nem mintakönyv alapján készültek, nagyipari tömegáruk voltak, szinte lehetetlen lenne „edényhatározót” létrehozni, mert bármennyire is hasonlítanak egyes edények egy másikra, valójában minden kézzel készült edény egyedi darab.

Az edények elemzésénél már jeleztem, hogy a tipológia nagyon jó segédeszköz bizonyos fogódzók meghatározásához, de egyik kidolgozott rendszer sem olyan, mint pl. Linné növényhatározója.¹

A badeni kultúra tipológiájának legismertebb és leginkább használt rendszerét V. Němejcová-Pavúková dolgozta ki.² Ezt a sok szempontból túlrészletezett szisztémát nem lehet egy az egyben edényhatározóként alkalmazni, de ismertsége miatt – bár magam is kritizáltam és módosítottam is néhány esetben – most csupán tájékoztató jelleggel említem a sírok időszávjába sorolásánál.

A részletes tipológiai elemzés alapján a sírok keletkezési sorrendjét az alábbi időszávjában tudjuk meghatározni:

4. táblázat: A kelezhető sírok időszávjába sorolása

Sírszám	térképen	temetkezés típusa (kóddal)	relatív kronológia	sírok sorrendje (időszávjok)
1219.	JC-09	H/U	Baden II a? Baden II b?	1
761.	JC-14	CS	Baden IIb	2
777.	JC-14	CS	Baden IIb	2
780	JC-09	CS	Baden IIb	2
792.	JC-14	H/SZ	Baden IIb	2
1161.	JC-09	rítusa nem határozható meg	Baden IIb	2
1169.	JC-09	H/U	Baden IIb	2
1172.	JC-10	CS	Baden IIb	2
1185.	JC-09	H/U	Baden IIb	2
1187.	JC-10	H/U	Baden IIb	2
1155.	JC-09	H/U	Baden IIb	2
1181.	JC-09	H	Baden IIb-III	3
1202.	JC-10	CS	Baden IIb-III	3
1209.	JC-10	CS	Baden IIb-III	3
1210.	JC-09	CS	Baden IIb-III	3
1220.	JC-10	CS	Baden IIb-III	3
1216.	JC-09	CS	Baden IIb-III	3
778.	JC-09	rítusa nem határozható meg	Baden IIb? Baden III?	3?
787.	JC-09	H/U	Baden IIb? Baden III?	3?

¹ LINNÉ 1758.

² NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981; 1984.

Sírszám	térképen	temetkezés típusa (kóddal)	relatív kronológia	sírok sorrendje (idősávok)
767.	JC-14	CS	Baden IIb? Baden III?	3?
775. (és 1182)	JC-14	CS/hármas	Baden IIb? Baden III?	3?
1183.	JC-14	CS	Baden IIb? Baden III?	3?
781.	JC-09	H/U	Baden III	4
782.	JC-14	H/SZ	Baden III	4
783/1 és 783/2.	JC-14	H/SZ/kettős	Baden III	4
784.	JC-09	rítusa nem határozható meg	Baden III	4
785.	JC-09	H/SZ	Baden III	4
788.	JC-09	H/U	Baden III	4
804.	JC-09	rítusa nem határozható meg	Baden III	4
807. (és 1223)	JC-08	CS/kettős	Baden III	4
809.	JC-09	H/SZ	Baden III	4
1162.	JC-09	H/SZ	Baden III	4
1166.	JC-09	H/U	Baden III	4
1167.	JC-09	bizonytalan rítusú H	Baden III	4
1168.	JC-10	CS	Baden III	4
1171.	JC-09	CS	Baden III	4
1184.	JC-09	CS	Baden III	4
1188/1. és 1188/2	JC-10	H/U/kettős	Baden III	4
1196.	JC-10	CS	Baden III	4
1211.	JC-09	CS	Baden III	4
1215.	JC-09	H/U	Baden III	4
1221.	JC-10	CS	Baden III	4
1164.	JC-09	H/U	Baden III?	4?
1165.	JC-09	H/U	Baden III?	4?
1214.	JC-09	CS	Baden III?	4?
774/1 és 774/2	JC-15	CS/kettős	Baden III vége	5
779.	JC-09	H/SZ	Baden III vége	5
1207.	JC-15	CS	Baden III vége	5
1212/1. és 1212/2.	JC-09	H/kettős	Baden III vége	5
803.	JC-09	H/SZ	Baden III vagy IV eleje	6
793.	JC-08	CS	Baden IV?	7
794.	JC-13	5/ CS	Baden IV?	7
800.	JC-08	CS	Baden IV?	7

A valamilyen leletet tartalmazó sírokból a leletek és/vagy a sírok egymáshoz közeli helyzete alapján 47 sírt tudtunk a badeni kultúra több mint fél évezredén belül pontosabban keltezni, azaz relatív kronológiai helyzetét megadni. 11 sír volt, amelyekből csak jellegtelen töredékek kerültek elő (757, 760,

5. táblázat: A keltezhető sírok száma az egyes idősávokban

762, 763, 773, 776, 802, 805, 806, 1163, 1213. sírok). Mind a 11 sír a JC-09 és JC-14 ásatási felületen került elő. Ezeknél a síroknál nincs megbízható támpontunk a keltezéshez.

A melléklet nélküli sírok közül – fentiekben kifejtett érveink alapján – a keltezhető sírokhoz nagyon közel lévő, azokkal egy sírcsoportba sorolható további hat sírt (793, 794, 807 és 1223, 1207, 1216, 1220.) tudunk még a benépesülési sorba besorolni. Így összesen 47+6=53 sírt állíthatunk időrendi sorrendbe.

A sírok létesítésének időbeli megoszlása (4–5. táblázat)

Az edények tipológiai elemzése alapján igazán korai, valódi bolerázi sír nincs a temetőben. A legkorábbi (baden IIa? IIb?) az 1219. temetkezés lehet a JC-09-es ásatási területen, a temető centrumában, amelyben egy vöröses színű, nyakán körbefutó, egy eszközzel(?) dupla pontot idéző benyomkodott díszítés van. Az edény hasán három sorban halszálkaminta jellegű, ellentétes irányban bekarcolt vonalkázott minta látható. Alja alulról benyomva (83. tábla 3). Ez a tál még tartalmaz bolerázi reminiszenciákat a díszítésében, de a fazekas már nem értette a hagyományt, csak valami hasonló mintasort rögtönzött az edényre. A korai kelteztést a sírban talált egyetlen kebles edény (84. tábla 1–2) is alátámasztja, ahogyan korábbi munkámban részletesen bemutattam a kebles edények keltezését.³

A következő időszak a baden IIb idősáv, amelybe 10 sírt sorolhattam (761, 777, 780, 792, 1155, 1161, 1169, 1172, 1185, 1187. sírok). A temetőn belüli elhelyezkedésük jelzi, hogy a temető különböző pontjait választották ki a sírok helyének: öt sír a JC-09, kettő a JC-10 és három a JC-14-es négyzetben a temető térképén. Kilenc sír a temető belső tömbjében van, egymáshoz viszonylag közel. Az 1172. és 1187. ettől a tömbtől K-re helyezkedett el, a 761. sír azonban ettől is távol esik, ez a temető DNy-i szélső sírja. A sírok közül öt hamvasztásos, négy csontváz, egy bizonytalan rítusú temetkezés. Ez azt jelenti, hogy a két rítus között nincs kronológiai különbség és a temetőn belül sem különülnek el egymástól rítus szerint a temetkezések, azaz a két rítus térben és időben is egyszerre létezett lelőhelyünkön.

A baden IIb–III idősávba hat sírt (1181, 1202, 1209, 1210, 1220, 1216.) tudunk kétség nélkül besorolni, öt sírt kis bizonytalansággal, kérdőjelesen (767, 775 és 1182 hármass sír, 778, 787. és 1183.) kelteztem ebbe a fázisba. Nyolc sírba csontváz rítussal, két sírba hamvasztottan temették el a halottakat, egy sír rítusa nem volt meghatározható.

³ BONDÁR 2002.

A sírok területi eloszlása szinte azonos az előző időszakéval: öt sír a JC-09, három a JC-10, három a JC-14-es feltárási területen volt.

A sírok közelsége miatt (JC-14 ásatási felület) közel egykorúak lehetnek a 775 és 1182-es, három gyerek maradványait őrző sír és a tőle K-i irányban ástott 767-es felnőtt nő sírja, amelyet a baden IIb? baden III?-ra kelteztünk. E két sírt Somogyi Krisztina sírpárként írta le, amelyek a temető belső tömbjétől kissé délre kaptak helyet.

A JC-10-es területen feltárt 1209, 1202 és 1220-as sírok egymástól viszonylag távol, háromszöget alkotva helyezkedtek el a temető K-i felében, ahol a bronzkori vermek több sírt elpusztíthattak. A JC-09-ben, azaz a temető belső tömbjében talált sírok két párhuzamos sorba rendeződtek: 1181, 787 és 1216. az egyik sorban, míg a másikban 778, 1210 és a JC-14-ben lévő 1183. sír található.

Ebben az idősávban érdekes jelenséget figyeltünk meg egy sajátosan kialakított edényfűl kapcsán, amely a keltezésben is nagymértékben a segítségünkre volt. A 767. sír széles szájú, szinte lapos tálja még a régebbi időket idézheti. Jellemzője a körbefutó vízszintes pontsor, a kopott felület és egy sajátos formájú, hosszúkás, vízszintesen átfűrt alagútfűl (5. tábla 3). A jellegzetes megformálású fűl a temetőben más-más edénytípuson, két további sírban is megtalálható: a 778. sírban hombártöredéken (11. tábla 3), a 787. sírban tálon (25. tábla 3). A sírok a temetőben nem egymás közelében voltak. A 767. csontváz temetkezés a JC-14, a 778. meghatározhatatlan rítusú maradvány és a 787. urnás temetkezés a JC-09 ásatási felületen került elő. Ezeket a sírokat a baden IIb? baden III? időszakra keltezhetjük. A sajátos fűlkiképzés alapján feltételezhetjük, hogy egy ember készítette a három sír különböző edényeit. Meglepő módon, e sajátos fűl szinte pontos analógiáit Balatonlelle-Felső Gamász több edényén is megtaláljuk tálakon⁴ és kénosztatú tálon is.⁵ Az analógiaként említett balatonlelle-i sírok azonban Nagy Borbála kronológiája szerint a badeni időszak különböző szintjeire keltezhetőek, hosszú időszakot ölelnek fel, így nem gondolhatunk arra, hogy ugyanaz a fazekas készítette az edényeket mindkét lelőhelyen.

A baden III idősávba sorolható a legtöbb sír (781, 782, 783 kettős, hamvasztásos sír, 784, 785, 788, 804, 807 és 1223 kettős sír, 809, 1162, 1166, 1167, 1168, 1171, 1184, 1188 kettős, hamvasztásos sír, 1196, 1211, 1215, 1221. sír) a kérdőjelekkel (1164, 1165, 1214. sír) együtt összesen 23. A sírok között nyolc csontváz rítusú, kettő meghatározhatatlan rítusú, 13 pedig hamvasztásos temetkezés volt. Ebben az idősávban a hamvasztásos rítusból van több a megelőző időszakokhoz viszonyítva. 10 sír – Somogyi Krisztina terminológiája szerint – a temető belső tömbjében volt (JC-09). Ettől ÉNy-ra elkülönített, szórt hamvasztásos sírcsoportban a 804. és 809. sír (JC-09). Ettől NyÉNy-ra, a temető ÉNy-i szélső részén feltárt kettős sír (807 és 1223.) a JC-08 ásatási területen. A JC-10 számú mezőben négy sírt találunk, ami a temető kissé elkülönülő ÉK-i és a szórtabb keleti részének felel meg.

Somogyi Krisztina megfigyelései szerint egy sírcsoportot alkotott az 1164, 1165, 1166, 1167, 1171. és 1215. sír. Az 1171. számú, kőpakolásos, csontváz sír környékén voltak a felsorolt hamvasztásos sírok, valamennyi a JC-09-es ásatási felületen került elő a temető ún. belső tömbje és az ÉK-i rész között.

Az 1164, 1165, 1166 és 1167. sírt a baden III-ba sorolhattuk a leletek alapján. Az 1171. sírban talált gyöngyök és rézhuzal nem segített a keltezésben, ahogyan az 1215. sír jellegtelen edénytöredékei sem. A mellettük lévő, keltezett sírok alapján azonban az 1171. és 1215-ös sírt is a baden III-ra keltezzük.

A baden III végére négy sírt tudtam keltezni, hármát (774, 779, 1212. sír) tipológiai alapon. Az 1207. melléklet nélküli sírt a 774. sír közelsége miatt a késői időszakba soroltam. Somogyi Krisztina ásatási adatai alapján a 774-es kettős sír mellett 2–2,5 m-re volt az 1207. melléklet nélküli csontváz sír, mindkettő a JC-15 ásatási területen, a temető DDK-i szélén. Mindkét sírban fejjel kelet felé temették el a halottakat. A 774. sírt baden III végére kelteztük, talán a közelében lévő 1207-es sírt is ekkor

⁴ NAGY 2010, Abb. 4. (3. sír); Abb. 10. 1 (7. sír); Abb. 38. 12 (21. sír).

⁵ NAGY 2010, Abb. 30. 14 (17. sír).

létesítették, mert a sír távolsága arra is utal, hogy látszott a felületen a 774. temetkezés. A hasonló tájolás is az egykorúságot erősíti.

A keltezés során a sírokban talált eszközöket is vizsgálhattuk. Az orsógombokat két fokozatba sorolhatjuk az egyéb leletek és körülmények segítségével. A 781. urnás sír, az 1188. és 1223 és 807-es csontvázas kettős sírok a baden III, a 779. szórthamvas és a 774. kettős csontvázas sír a baden III végére keltezhető.

A gyöngyös sírok keltezése már ennél szórtaabb. Az 1172. sír baden IIb, a 775 és 1182. hármass sír baden IIb? baden III? lehet. Az 1221. sírban különleges csigákból, *Lithoglyphus naticoides* (85. tábla 8) készült gyöngysor volt két mészkőgyönggyel együtt. Ebben a sírban semmilyen keltező anyag nem volt, de a többi gyöngyös sír (774 kettős, az 1168, 1171, 1196, 1211, 1214.) keltezése és a temetőn belüli elhelyezkedésük (JC-09 és JC-10 feltérési terület) alapján a baden III-ra valószínűsíthető.

Hasonló a helyzet az 1162. hamvasztásos sírnál is, amelyből csak a hamvak vizsgálatakor került elő egy leheletvékony, pontozással finoman díszített kagylólemezt. Kagylólemezeket a budakalászi temetőből is ismerünk, azok díszítése és alakja azonban eltérő, ennek ellenére feltételezzük, hogy ez a finoman kidolgozott ékszertöredék is a baden III fokozatba keltezi a sírt.

A temető legkésőbbi sírja, baden IV? lehet a 800. sír a benne talált, analógia nélküli, rövid nyakú, erősen nyomott gömbtestű, négy függőleges bordapárral díszített korsó alapján (29. tábla 3). A 800-as sírral (JC-08 felület) egy csoportban volt Somogyi K. leírása szerint a 793. (JC-08) és 794-es (JC-13) sír is, mindkettő melléklet nélküli. Ezek a sírok a temető középső tömbjétől ÉNy-ra elkülönülten jelentek meg, és a temető feltehetően szélső, Ny-i sírjai lehetnek. Elhelyezkedésük alapján azonban nagy valószínűséggel közel egyidőben keletkeztek.

A temető használata – amint az idősávokból is látható – viszonylag hosszabb időszakra tehető.

Az első sír az 1219. számú lehetett a szakrális területként választott felület közepén. Az elemzésben második idősávba sorolt következő tíz halottból kilencet ennek közelében temettek el. Az 1155-ös urnás temetkezés szinte a szomszédja volt a legkorábbi sírnak, amelyhez a 777, 780. csontvázas sírok, 1185. urnás(?) temetkezés és 1161. meghatározhatatlan rítusú sír is közel feküdt. Kissé távolabb kapott helyet az 1169. és 1187. urnás, és az 1172. csontvázas sír, továbbá a 792. szórthamvas temetkezés. Az 1219-es sírtól távol, a temető DNy-i szélén kapott helyet a 761-es csontvázas sír, amelynek közelében lévő bolygatott temetkezéseket nem lehetett idősávba sorolni.

Míndez azt jelzi, hogy a különböző rítusok alkalmazása között nincs sem időbeli, sem térbeli elkülönülés. A 761-es sír helyválasztása arra utal, hogy tudatosan kiválasztott helyek voltak a temetőben. Balatonszentgyörgyön sem az elhalálozás sorrendjét követve temették egymás mellé sorba a halottakat, ahogyan ezt a nagy temetőkben is megfigyeltük már.

A harmadik idősávban 11 halott van: két hamvasztásos, egy meghatározhatatlan és nyolc csontvázas temetkezés tartozik ide. A sírok többsége az előző időszak temetkezései közelében, azokat nem érintve kapott helyet a temetőben: 1181, 787, 1216, 778, 1210, 1183. sírok. Ugyanakkor a centrumtól messzebb, két területen is új sírokat nyitottak: a JC-14-es ásatási felületen, a belső tömbtől D-re tártak fel szinte egymás mellett két csontvázas temetkezést: a 767. sírt és a három halott maradványait megőrző 775-1182-es temetkezést. A temető ÉK-i területén minden korábbi sírtól távol temették el az 1202, 1209 és 1210. halottait.

A negyedik idősávban létesült a legtöbb temetkezés. A 23 sírből nyolc csontvázas, kettő meghatározhatatlan rítusú, a többi hamvasztásos volt. Mind a csontvázas, mind a hamvasztásos rítusnál előfordul egy-egy kettős temetkezés. A 783. sír kettős szórthamvas, a 807 és 1223. sír kettős csontvázas, az 1188. sír urnás temetkezés volt két halott hamvainak maradványával. Ebben az időszakban is a temető centrumában létesült a legtöbb sír. A déli részen nem nyitottak új sírt, a temető ÉK-i területén is mindössze két temetkezés (1196. és 1221.) van ebből az időszakból.

Figyelemre méltó, hogy a temető későbbi sírjaiból (5–7. időszak) a korábbi időszak központi területén két sír (779. és 1212.) is helyet kapott. A 804. és 809. sír (4. időszak) mellé került a 803. sír, az egyedüli temetkezés, amit a 6. időszakba kelteztem tipológiai alapon. Ezekről jóval távolabb, a a temető DK-i szélén kapott helyet az 5. időszakba tartozó 774. és 1207. sír és a legkésőbbi időszakból (7. időszak) a temető ÉNy-i részén nyitották a 793. és 800. sírt, továbbá itt volt a 794. objektumban talált temetkezés.

Áttekintve a temetkezések időszakjait, megállapítható, hogy a mellékletes sírok esetében minden időszakban együtt fordul elő a csontvázas és hamvasztásos rítus, amely térben is alig különül el a temetőben. A hamvasztásos sírok a temető középső tömbjében (JC-09, JC-10 és JC-14) koncentrálnak. Nincs idő- vagy térbeli elkülönülés a többes temetkezéseknél sem. Somogyi Krisztina elemzései bizonyították, hogy sem tájolásban, sem fektetésben nincsenek szigorú szabályok, akkor sem, ha adódik egy-egy, a többségtől eltérő tájolás vagy fektetés. A leggyakoribbnak mondható a D-É-i tájolás és baloldali fektetés. Nincs felfedhető különbség a különböző nemű és életkorú halottak eltemetésében sem. Hasonló a helyzet a kőpakolásos vagy csak egy-egy kővel jelzett síroknál (763, 776, 780, 1171, 1181, 1184, 1186, 1196, 1202, 1209, 1210, 1213, 1216, 1220, 1221 és 794) is, amelyek közül a keltezhetőek a 2–4. időszakba sorolhatók. A legtöbb kőjelzést a különböző korú gyerekek sírjainál találjuk, ahogyan ezt Somogyi Krisztina részletesen már bemutatta.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a balatonszentgyörgyi temetőben egyetlen tudatos elem érzékelhető a temetőterkép elemzésénél: a sírok helyének kiválasztása a temető területének különböző pontjain, amelynek szempontjait, okát sajnos, nem ismerjük. Más rendezőelvet nem tudunk felfedni sokrétű elemzéseinkkel sem. Ami viszont meglepő: a gyerekek nagy száma a teljes időszakban. Az 1–3 időszakba sorolt 22 keltezhető sírből 13-ba, a sírok közel 59%-ába temettek gyereket. A 4. időszakban 24 keltezhető sírből 16-ban volt gyerek, ez az adott időszakban eltemettek kétharmada (66,6%). A temető használatának utolsó időszakában (5–7. időszak) 8 sírt azonosíthattunk, ebből kettőben, a temetkezések negyedében volt gyerek. Egyelőre nem tudjuk, hogy a temetőben eltemettek létszámához viszonyítva miért ilyen magas a különböző életkorú gyerekek száma. Remélhetőleg erre a folyamatban lévő természettudományos vizsgálatok választ tudnak majd adni.

A BALATONSZENTGYÖRGYI TEMETŐ ÉRTÉKELÉSE

BONDÁR MÁRIA

A „temető, mint szakrális tér” értelmezés csak az elmúlt években vált hangsúlyossá a magyar kutatásban. A temetkezés szimbólumai az egykori közösségek számára pontosan érthető jelrendszert alkottak, generációkon át hagyományozott szokásokat, társadalmi kapcsolatokat rögzítettek. Ezek felismerése és értelmezése több ezer év távlatából nem könnyű feladat. A temetők *nem* az egykori élet folytatásai, tükörképei, hanem olyan misztikus helyek, amelyek megőrizték a hiedelemvilág, a szertartások, a rítusok különböző megnyilvánulásait és tárgyiasult jelképrendszerét. A megfejtést nehezíti az a tény is, hogy a halál beállta után a halott teljes „elengedése” közötti időig a gyász folyamata átmeneti rítusokkal egészül ki.¹ Ide tartozik a halott felkészítése a temetésre, a temetési szertartás, majd a sír befedése utáni különböző cselekmények is a sírnál vagy másik helyszínen. E szinte feledésbe merült megnyilvánulásokra csak újabban fordít ismét figyelmet a kutatás.

A Kárpát-medence minden korszakban kulcsfontosságú terület, a temetkezésekben nyomon követhető kapcsolatrendszerek (különböző nyersanyagforrások, helyben született vagy bevándorló népesség, távolról idekerült tárgyak, állatok és növények stb.) elemeinek megismerése közelebb visz bennünket az egykori valósághoz.

A vizsgált időszakban (Kr. e. 3600/3500–2900/2800) a Kárpát-medencében több, területileg, régészeti ismérvek alapján és kulturális értelemben is kimutatható, elkülönülő egység (coțofeni, kostolaci, gödörsíros, badeni kultúra) létezett.²

A medence legnagyobb részén a badeni komplexum a domináns, a legtöbb temetkezés is ehhez a kulturális tömbhöz köthető.

A késő rézkori badeni komplexum temetkezései rendkívül változatosak. Előfordul a korhasztásos eltemetés, a hamvasztás, olykor ugyanabban a temetőben is. Gyakran több egyént is egyazon sírba helyeznek. Ismert a koponyatemetkezés, az emberi maradványt nem tartalmazó üres, vagy csak egy-egy tárggyal (pl. kocsimodell) jelzett jelképes sír. Megtalálható az emberekkel együtt, temetési szertartással eltemetett szarvasmarha is néhány sírban. Különleges halotti kultusz megnyilvánulása az ember alakú urnákba helyezett hamvak elföldelése. Nem tisztázott az ún. edénydepók funkciója, amelyekről nem bizonyított, hogy hamvasztásos temetkezések leletei voltak. Az önálló, több száz síros temetők mellett vannak 10–40 fő maradványait megőrző kistemetők, előfordulnak magányos sírok is. Több lelőhelyen feltártak „tömegsírokat”, azaz a település használaton kívüli gödreibe dobott teljes, vagy részleges emberi maradványokat, hasonló módon elföldelt állati tetemeteket, vagy egy-egy gödörben együtt eltemetett embereket és állatokat. Ezek egy részét nem tekinthetjük minden esetben valódi temetkezésnek.

A valódi vagy szabályos temetkezésnek ugyan nincs egységes definíciója a szakirodalomban, a témával foglalkozó kutatók abban azonban egyetértenek, hogy két tényező együttes jelenléte mindenképpen szükséges ehhez: emberi maradványok és a bizonyíthatóan hozzákapcsolódó halotti szertartás, a halottal való viselkedés elemeinek megléte.³

A temetkezések meglehetősen sokrétű, összetett hiedelemvilágra és halottkultuszra utalnak, amelyek mögött különböző hagyományok, eltérő gyökerű és fejlettségű közösségek, széleskörű

¹ GENNEP 1909 (2007), DURKHEIM 1912 (2004).

² A mai Románia területére jellemző coțofeni kultúra Magyarország területén is kimutatható (BONDÁR 1984, 81. o. 192. jegyzetben felsorolva, további 1 sír: Kővári 1994). A szerbiai eredetű kostolaci kultúra temetkezését Bondár M. gyűjtötte össze (BONDÁR 1984, újabb sírjai: BONDÁR 1996, SIKLÓSI 2004). A kurgánokat emelő közösségek (Jamnaja, okkersíros) temetkezéseiről: ECSEDY 1979, HORVÁTH 2011b, DANI–HORVÁTH 2012.

³ BOULESTIN 2012.

kapcsolatrendszerek voltak. Ez a sokszínűség nem meglepő: a késő rézkorban jött létre és terjedt el ugyanis nagy területen a legtöbb őskori innováció,⁴ amelyek jelentős gazdasági-társadalmi változások eredményei,⁵ és további mélyreható változások előmozdítói is egyben.

A Kr. e. 4. évezredben, döntően annak második felében, olyan innovációk születtek, amelyek máig hatnak életünkre, vagy szinte változatlan formában, ma is létező tárgyak. Ezek közül a legfontosabbak: a kerék, a kocsi, az SPR innovációk és a fémművesség új technológiáinak kimunkálása volt. Ezek az újdonságok a hitvilágban megjelenő, kezdeti misztikus tisztelet után fokozatosan bekerültek a mindennapi életbe és egyre több ember élvezhette pozitív hatásukat: a biztosabb megélhetési feltételeket, amelyek új gazdasági stratégiákat eredményeztek. A jobb életkörülmények népességnövekedéshez vezettek. Megnőtt a települések száma is, amelyek között bizonyos gazdasági-hatalmi hierarchia is kialakult.

Csak ott születhettek vagy honosodhattak meg az új felfedezések, új termelési módszerek, ahol erre a környezeti, gazdasági feltételek együttesen megvoltak, és az adott közösség igényei már kikényszerítették az újításokat. Általában a civilizáció bölcsőjének tartott Mezopotámiához, Anatóliához kötik ezeket a felfedezéseket.

Az elmúlt évtizedek kutatásai bizonyították, hogy Mezopotámia mellett a Kr. e. 4. évezred közepén (vagy annál kicsit korábban) a mai Ukrajna déli területén a késő Tripolje kultúra, a Kaukázus-vidékén a Maikop kultúra, Európa középső részén pedig a badeni komplexum területén éltek olyan fejlettségű közösségek, amelyeknek igényei, gazdasági helyzete és társadalmi fogékonysága már olyan szintű volt, hogy újabb és újabb innovációkat és találmányokat tudtak létrehozni vagy máshonnan integrálni mindennapi életükbe. Ma már az sem kizárható, hogy éppen Európa volt egyes innovációk egyik bölcsője.⁶

Ezekből, a régészeti módszerekkel is jól követhető elemekből, a társadalom fejlettségére következtethetünk: az újdonságok terjedése egy-egy nagyobb közösség gazdasági lehetőségeit, stratégiáját is átalakította, és módosította kapcsolatrendszereiket is. Változás állt be a települések jelentőségében is: kialakult az egyes települések közötti hierarchia (központi és satellit telepek jöhettek létre feladataik függvényében). E gyökeres átalakulások előmozdították egy-egy kisebb vagy nagyobb közösségeken belüli erőviszonyok, egyéni különbségek megszilárdulását. A megváltozott társadalmi struktúra nemcsak az egyének és települések szintjén mutatkozott meg. Az egykori erőviszonyok (státusz) lenyomata a temetőkben mutatható ki erőteljesebben, ugyanis a gazdasági, hatalmi különbségek egyénhez kötődő jeleit (presztízs) egy-egy temetőn belül tudjuk a legjobban megragadni. Ma már – több temető elemzése után – az is világos, hogy a temetők között is volt státusz különbség.

A budakalászi temető feldolgozásánál a temetési folyamat rekonstruálását tartottam elsődleges szempontnak. Soproni Sándor rendkívül gondos ásatási feljegyzései, a temetőtérkép és a leletanyag alapján igyekeztem megtalálni azokat a biztos adatokat, amelyek az eltemetés előkészületeire utalhatnak a halál beállta után. Mindez két helyszínen történik: a közösségben, ahol meghalt valaki és a temetésre kijelölt helyen, ahová majd a szertartás után kerül. Vizsgáltam a temetőben nyomon követhető, az előkészületekre utaló adatokat (a sír helye, a sírgödör formája, mérete, tájolása, előkészítése a temetéshez). A rítus eldöntése (hamvasztott vagy korhasztott) és végrehajtása volt a következő elemzés. Kerestem a hamvasztás folyamatára, a csontvázasan sírba helyezett halottak sírba tételének cselekménysorára, a mellékletadásra és végül a temetési ceremónia utolsó szakaszára, a sírok megjelölésének módjára utaló régészeti bizonyítékokat. Mindezeket az egyes temetkezési típusoknál a két jellemző rítuson

⁴ Pl. a kerék, a kocsi, az újratermelődő állati források (tej, gyapjú, igavonó erő) hasznosítása (a *másodlagos termékek forradalma/Second Products Revolution*=SPR innováció: SHERRATT 1981, 1983; GREENFIELD 2010), a gyapjas juh, a háziasított ló, egyes fémötvözetek, a különleges halmos temetkezések és kősztlék.

⁵ HANSEN 2014; SCHIER 2014.

⁶ BONDÁR 2012, 91–101. (például a kocsi esetében az egyik felfedezési centrum is itt lehet, ahogyan ezt az újabbban előkerült, egyre korábbra keltezhető leletek is bizonyítják: BONDÁR 2018.

belül külön-külön is végig vettem. Elemeztem a mellékletek, köztük a viselethez köthető elemek kombinációit, előfordulásuk gyakoriságát a sírokban, esetleges összefüggéseit nemek és/vagy életkorok szerint. Minden szegmens végeredménye az volt, hogy nincs általános érvényű szabály, csak egy: a sírhelyeket tudatosan „osztották” ki.⁷ A leletanyagban talán a legfontosabb volt a talpas serlegek nagy száma (35 sírban volt) és széles skálája,⁸ valamint a két elérő típusú kocsimodell,⁹ amelyek jelzik a már említett innovációk ismeretét és befogadását. Az alsónémedi temetőben nem volt sem talpas serleg, sem kocsimodell. A budakalászi temetőben az edénymellékletek változatosak, a talpas serlegek mellett a fogantyús kanalak tekinthetők jellemző sírkerámiának (16 sírban). Alsónémedi temetőjében két sírból került elő ez a tárgytypus. A kerámia tárgyak közül említésre méltó még az ún. spulni vagy guriga, amely a temető egyetlen sírjából (403. sír) ismert. E ritka tárgy lehetséges funkcióit is bemutattam a monográfiában.¹⁰

A budakalászi temető egészének értékelésében Raczy Pál kiemelte, hogy a 436 sírból 167 sírban fordult elő edény és ebből 67 sírban csupán egyetlen példány volt. A sírokba tett edények meglehetősen szűk formai spektrumot képviseltek. Ez azt jelenti, hogy a budakalászi temető szociális meghatározottságait elsődlegesen nem a kerámia fejezte ki az adott környezetben. A temető nagy sírszáma és az előre kijelölt sírhelyek alapján a temetőbe több közösség, szelektíven válogatott tagjait temették valamilyen komplex gazdasági, szociális, szakrális szempontrendszer szerint.¹¹

A budakalászihoz hasonló módszertannal elemeztem a Pilismarót-basaharci hamvasztásos temetőt is, képzeletben végig kísérve a halottat a halál beálltától az eltemetés befejezéséig. Az előkészületek, a sírba helyezés és a temetés utáni történések hasonló képet mutattak, mint a budakalászi temetőben. A leletanyagban a ritka leletek meghatározásával itt is felismerhetővé váltak a státusz- vagy presztízstárgyak: gurigák, agyaggútlák, állatszobrok, miniatűr edények, kőbalták, pecsétlő, kocsimodell, s néhány edénytypus (kebles edény, függeszthető edény, tálfazék, és egyéb, csak egy-egy példányban előforduló edénytypusok). A temetőben voltak olyan sírok, amelyekbe csak egy-egy különleges tárgy került, és voltak olyanok, amelyekben két vagy több, ritkán előforduló tárgyat is megőrzött az idő.¹² E mellékletek temetőn belüli lokációja alapján jól kirajzolódott az előre kijelölt sírhelyek.¹³ Az egyetlen „szabály” tehát itt is a temetési hely meghatározása volt. Feltűnő volt a ritka tárgyak nagy száma: 37 sírban (a sírok több mint 33%-a) 66 db különleges melléklet volt,¹⁴ amelyek között nagy számban fordultak elő miniatűr tárgyak is. Ezek – az írásbeliséggel már rendelkező ókori civilizációkban – egyértelműen a halotti kultuszhoz kötődnek, erre a legtöbb hiteles, írott forrást az ókori Egyiptomban találjuk.¹⁵

Budakalász-Luppa csárda és Pilismarót-Basaharc feldolgozásakor végzett részletes elemzés során bizonyíthatunk, hogy a késő rézkorban kiemelt temetkezési helyek is voltak, ahová csak a korabeli elit tagjai kerülhettek.¹⁶ Hasonló következtetésre jutott a Balatonlelle-Felső gamászi temető 23 sírjának értékelésénél Nagy Borbála is.¹⁷

A balatonszentgyörgyi temető sírjainak részletes elemzését, a temetőn belüli helyzetét, a nemek és korok összefüggéseit, a tájolás és fektetés esetleges szabályait, továbbá a sírgödör méretezését, a sírokba

⁷ BONDÁR 2009a; 2009b.

⁸ BONDÁR 2009b Fig. 27–35.

⁹ BONDÁR 2009, Pl. LXVI. 158/2, Pl. LXXIX. 177/3.

¹⁰ BONDÁR 2009b, 286–288.

¹¹ RACZY 2009.

¹² BONDÁR 2015, 285–286, Table 11.

¹³ BONDÁR 2015, Fig. 20–33.

¹⁴ BONDÁR 2015, Fig. 14–16.

¹⁵ BONDÁR 2015, 225–226.

¹⁶ RACZY 2009; BONDÁR 2015.

¹⁷ NAGY 2010.

tett leletek számát az ásató, Somogyi Krisztina elemezte. A leletek tipológiai feldolgozásánál, bizonyos tendenciák feltárásánál ezt az alapos munkát vettem alapul, amelyhez felhasználhattam még a kötet többi szerzőjének egy-egy szakterületre vonatkozó eredményeit is.

A temető térképén itt is azt látjuk, hogy nem egymás melletti sorba temetkezések vannak. Egyazon korszakon belül is megfigyelhető, hogy egymástól távol nyitottak újabb sírokat, akkor is, ha volt elég hely ahhoz, hogy egymás mellé temessék az elhunytakat (35. kép). Ebből az is következik, hogy a sírok jól látszottak a felszínen vagy azért, mert két temetés között nem telt el hosszú idő, vagy azért, mert a sírokat megjelölték.

A sírok tudatosnak tekinthető helyválasztása arra utal, hogy ez volt a rendezőelve a temetkezéseknek és ebbe a kisebb temetőbe is kerültek a többiektől eltérően értékelt emberek, amit nem csak a mellékletadás jelez, hanem a sírhely kiválasztása is.

A temetőben meglepően kevés a férfiak aránya, ami azt támasztja alá, hogy őket máshová szólította munkájuk, felfedező kedvük. Távoli területekkel tartottak kapcsolatot, ahonnan nyersanyagot vagy más fontos terméket hoztak haza és új ismereteket is szereztek. Útjuk során meghalhattak, így nem temethették el őket az otthon maradók.

Talán a messze földön elhunytak jelképes sírjainak tekinthetők azok a temetkezések, amelyekben emberi maradványok nem voltak, de a csak egy példányban előforduló edény (778, 804, 1161. sír) vagy a sírra tett kő (776. sír) jelzi a különleges helyzetet.

A balatonszentgyörgyi temető környékén lévő településeken döntően a nők és gyerekek élhették mindennapjaikat, jellemzően ők temetkezhettek ide. A felnőttek életkori megoszlása átlagosnak mondható, minden korosztályból haltak meg emberek, akiket el is temettek a kiválasztott temetőbe. Egy felnőtt (1209. sír) és egy fiatal nő (1213. sír) temetkezésére követ is helyeztek, ill. borítottak.

Figyelemre méltó viszont a gyermekhalandóság, amelynek okát egyelőre nem tudjuk. A feltárt sírok több mint felébe különböző korú gyerekeket temettek. Sírjaikat gyakran borították egy vagy több kővel (763, 1171, 1181, 1184, 1186, 1196, 1202, 1210, 1216, 1220, 1221. sír).

A balatonszentgyörgyi temetőben előforduló leletek mennyiségét Somogyi Krisztina részletesen bemutatta. A tipokronológiát elemezve (3. táblázat), a típusokra koncentrálna, az alábbiakat emelhetem ki:

Csak egy-egy sírban voltak az alábbi edények:

767. női sír: tál (5. tábla 3)

778. humán maradvány nélküli sír: hombártöredék (11. tábla 3)

780. idős férfi sírja: korsó (14. tábla 5)

785. sír (7–14 éves gyerek): két táltöredék (23. tábla 3 és 7)

800. idős nő sírja: korsó (29. tábla 3)

803. felnőtt sírja: tagolt fülű korsó (32. tábla 2–3) és kétosztatú tál (31. tábla 1–4, 32. tábla 1)

804. humán maradvány nélküli sír: két tál (33. tábla 3; 35. tábla 6, 8)

809. sír (2–4 éves gyerek): szűknyakú korsó (38. tábla 3)

1155. sír (2–4 éves gyerek): ansa cornutás fülű korsó (41. tábla 1)

1161. humán maradvány nélküli sír: korsó (43. tábla 1–3)

1184. sír (0–0,5 éves gyerek): füles fazék (56. tábla 4)

1187. sír (7–14 éves gyerek): hombártöredék (62. tábla 3–5)

1188. kettős sír (2–4 éves gyerek, felnőtt nő): nyolc bordás korsó (63. tábla 3; 65. tábla 1;

66. tábla 7)

1219. sír (felnőtt nő?): tál (83. tábla 3) és kebles edény (84. tábla 1)

1223. idős nő sírja: bordadíszes fazéktöredék (87. tábla 1–3).

A temetőben egy-egy példányban megtalált edények és kagylólemez, a távoli területen gyűjtött ékszersziga (85. tábla 8), a különleges fémeletek és a nem kellő figyelmet kapott vörös kő jelzi az elhunyt valamilyen okból megkülönböztető helyzetét. Ezt az okot nem tudjuk megfejteni, de az eddig feldolgozott temetőkben (Budakalász-Luppa csárda, Balatonlelle-Felső Gamász, Pilismarót-Basaharc) a tárgyak mutatják a személyek közötti különbséget.

A balatonszentgyörgyi temetőben – a budakalászi 436 és a pilismaróti 110 sírhoz viszonyítva – jóval kevesebb volt az elhunyt, így csak bizonyos elemekben láthatjuk a felnőtt elit jelenlétét (767, 779, 780, 800, 803, 1219, 1223. sír).

A 779. sírba szórthamvas rítussal eltemetett 20 év körüli nő megkülönböztetett helyzetét a rézlemez (13. tábla 6), a vörös kő (12. tábla 4), az orsógomb (12. tábla 5) és a két különböző korsó (12. tábla 3, 13. tábla 1) jelzi.

A 780. sírba egy egyedi korsóval eltemetett idős férfi sírjára három nagyobb követ is tettek (14. tábla 1–5).

A balatonszentgyörgyi temető sajátos jellemzője a gyerekek különös megbecsülése, amelyet a mellékletek vagy esetleges viseleti tárgyak (pl. 1162, 1171 és 1221. sír) és a csak egy példányban sírba került leletek is alátámasztanak.

Az 1162. sírban 2–4 éves gyermek hamvait tárták fel. A hamvak között *Unio crassus* kagyló héjából csiszolt lemez apró töredékei (39. tábla 7–10) és néhány mészkőgyöngy picit töredéke volt, edényt ebbe a sírba sem tettek.

Az 1171. sírba temetett 8–10 éves gyermeket egy nagyobb kő borította. Távoli területen gyűjtött, *Columbella rustica* tengeri csigából készült gyöngyöket (52. tábla 17–24) és egy összehajtogatott rézhuzalt (52. tábla 3) is kapott a mészkő- és agyaggyöngyök mellett a temetéskor. Edénymelléklete nem volt.

Az 1221. sírba temetett 2–4 éves gyerek tetemét is egy nagyobb kő borította. Sírjába néhány gyöngyöt és hat átylukasztott, *Lithoglyphus naticoides* folyami csigagyöngyöt tettek, edény nem volt a sírban.

Mindezeket összegezve azt látjuk, hogy ebben a temetőben is jól megfigyelhető a sírok helyének előre történő meghatározása és a közösség bizonyos tagjainak megkülönböztetett helyzete. A tipológiai elemzésnél jól látható, hogy a nagy temetőkhöz hasonlóan itt is a badeni edényművességnek csak egy szűkebb spektruma jelenik meg a sírokban.

Egy-egy feltárás összesítő térképei olyan állapotot mutatnak, amely a valóságban így együtt soha nem létezett. A feltárások során ugyanis az egymásra rétegződött időhorizontok emlékeit találják meg a régészek. Ezekből kell szétszálazni egy-egy korszak emlékanyagát és az ott élők településeinek, temetkezéseinek különböző objektumait, ezek jellegzetességeit és különböző összefüggéseit. A késő rézkori időszak elemzésénél a körvonalazható időávokkal is ezt próbáltam illusztrálni. A balatonszentgyörgyi temetőnél is elvégeztem tehát a sírok finomabb kronológiai lehatárolását, ahogyan a pilismaróti temetőnél is tettem: időávokba soroltam a temetkezéseket.

A sírok keltezését a hagyományos tipokronológiai módszerrel határoztam meg (4–5. táblázat). Ennek eredményeként azt látjuk a térképen, hogy a temető középső tömbjében a legkorábbinak (Baden IIa? IIb?) tartott 1219. sír körzetében (JC-09 feltárási terület) a következő korszakokból összesen 32 sír került ide. A Baden IIb horizontból hat sír (777, 780, 1155, 1161, 1169, 1185), a Baden IIb–Baden III időszakból öt sír (778, 787, 1181, 1210, 1216). A Baden III-ból 14 sírt találunk ezen a felületen (781, 782, 783, 784, 785, 788, 804, 809, 1162, 1164, 1165, 1166, 1167, 1171, 1184, 1211, 1214 és 1215). A következő időávban (Baden III vége) három sírt létesítettek itt (779, 803 és 1212). A kései időszakból a középső tömbben nincsen sír. Az időávok tipológiai alapon vannak elkülönítve, de az egyes időszakok között nem telt el hosszú idő, így a sírok helye még jól látható lehetett a felszínen is, mégis azt látjuk,

hogy a közel egyidőben meghaltak sincsenek szorosan egymás mellé temetve, a sírok helye szórnak mondható.

A késő rézkorból az elmúlt években nagy területről közölt egyre több radiokarbon eredményt ismerhettünk meg.¹⁸ A kutatók többsége 3650–3350 cal BC közötti időre keltezi a badeni kultúra korai szakaszát (Boleráz), és 3350–3100/2900 cal BC közé a kultúra klasszikus időszakát.¹⁹ Irányadónak használtam a korszakolásnál V. Němejcová-Pavúková rendszerét, annak ellenére, hogy véleményem szerint túlrészletezett és nem alkalmazható általános „edényhatározóként”. A balatonszentgyörgyi időhorizontok Pavúková rendszerében:

A 3. és 5. táblázatban bemutatott Baden IIA? IIB? (1. időszak), Baden IIB (2. időszak) a boleráz utáni, korai klasszikus időszak. A Baden IIB–Baden III (3. időszak), Baden III (4. időszak), Baden III vége (5. időszak) a klasszikus badeni időszak, míg a Baden III vége? IV eleje (6. időszak) és a Baden IV? (7. időszak).

A balatonszentgyörgyi temetőelemzésben római számmal jelzett időszakok megértéséhez röviden összefoglaltam, mit is jelentenek ezek.

A badeni kultúra belső felosztása, edénykészletének kategóriái – amint erre már többször utaltam – jól körvonalazottnak tekinthetők. Elsőként E. Neustupný dolgozott ki átfogó rendszert a kultúra egészére, amely több lépcsőben formálódott. 1959-ben megjelent tanulmányában a badeni kultúrát öt fokozatra (A-E) osztotta fel a Szlovákiából ismert leletek alapján.²⁰ Az idősebb (korai) badeni kultúra (A-B fokozat) a bolerázi időszakot jelenti. A klasszikus (középső) badeni kultúra Neustupný rendszerében a C-D fokozat, míg a fiatalabb (késői) badeni kultúra időszaka az E fokozat, amelybe a badeni kultúra késői, lokális csoportjait sorolta. Később ezt a felosztást a D fokozat finomításával egészítette ki.²¹ A badeni kultúra egész elterjedési területére vonatkozó rendszerét nemzetközi konferencián ismerhette meg a kutatás.²² Az öt fokozaton belül az egyes fejlődési szakaszokat néhány fontos lelőhellyel illusztrálta, így a korai időszakba sorolta Ohrozim, Jevišovice C₁, Boleráz, Neusiedl I, Fonyód és a legidősebb vučedoli anyagot. A legtöbb lelőhely a C-D fokozatban van (pl. Pleszow-Zestawice, Drevenik, Ózd, Viss, Nitriánsky Hrádok, Baden, Ossarn, Úny, Budakalász, Hódmezővásárhely, Palotabozsok stb.), míg véleménye szerint az utolsó fokozatba tartozik Bošáca, Jevišovice B₂, Řivnac kultúra és a kostolaci csoport.

Bár Neustupný rendszerét többen bírálták, s nem vált általánosan elfogadottá, alapvonásaiban a mai napig figyelembe vehető, a badeni kultúra fejlődésének fő vonalait jól meghatározza. Egyre inkább azt tapasztaljuk, hogy ez a rendszer képezi mindmáig a badeni kultúra legjobb belső felosztását, tipológia keretét.

Ennek ellenére a legelterjedtebb tipológiai besorolás V. Němejcová-Pavúková nevéhez fűződik. Az ő rendszere a legrészletesebb és még napjainkban is a leginkább idézett tipológia. Pavúková több munkájában foglalkozott a badeni kultúra edényeinek típusba sorolásával és a kultúra belső kronológiai szintjeinek, kapcsolatrendszerének meghatározásával.²³ 1981-ben megjelent tanulmányában elsősorban a badeni kultúra belső kronológiájának új felosztását vázolta fel. E. Neustupný korábbi ötfokozatú (A-E) rendszerével ellentétben V. Němejcová-Pavúková négy fokozatra (I-IV) osztotta a badeni kultúrát, amely csak részben fedi a Neustupný-féle korszakolást. V. Němejcová-Pavúková is lelőhelyekkel

¹⁸ TRIFONOV 2004, Tab. 1; BALDIA *et al.* 2008, Tab. 1; SIKLÓSI 2009; FURHOLT 2013; HORVÁTH–SVINGOR 2015; PEŠKA 2015, Tab. 1; ZASTAWNY 2015; SZMYT 2015, Tab. 1-2.

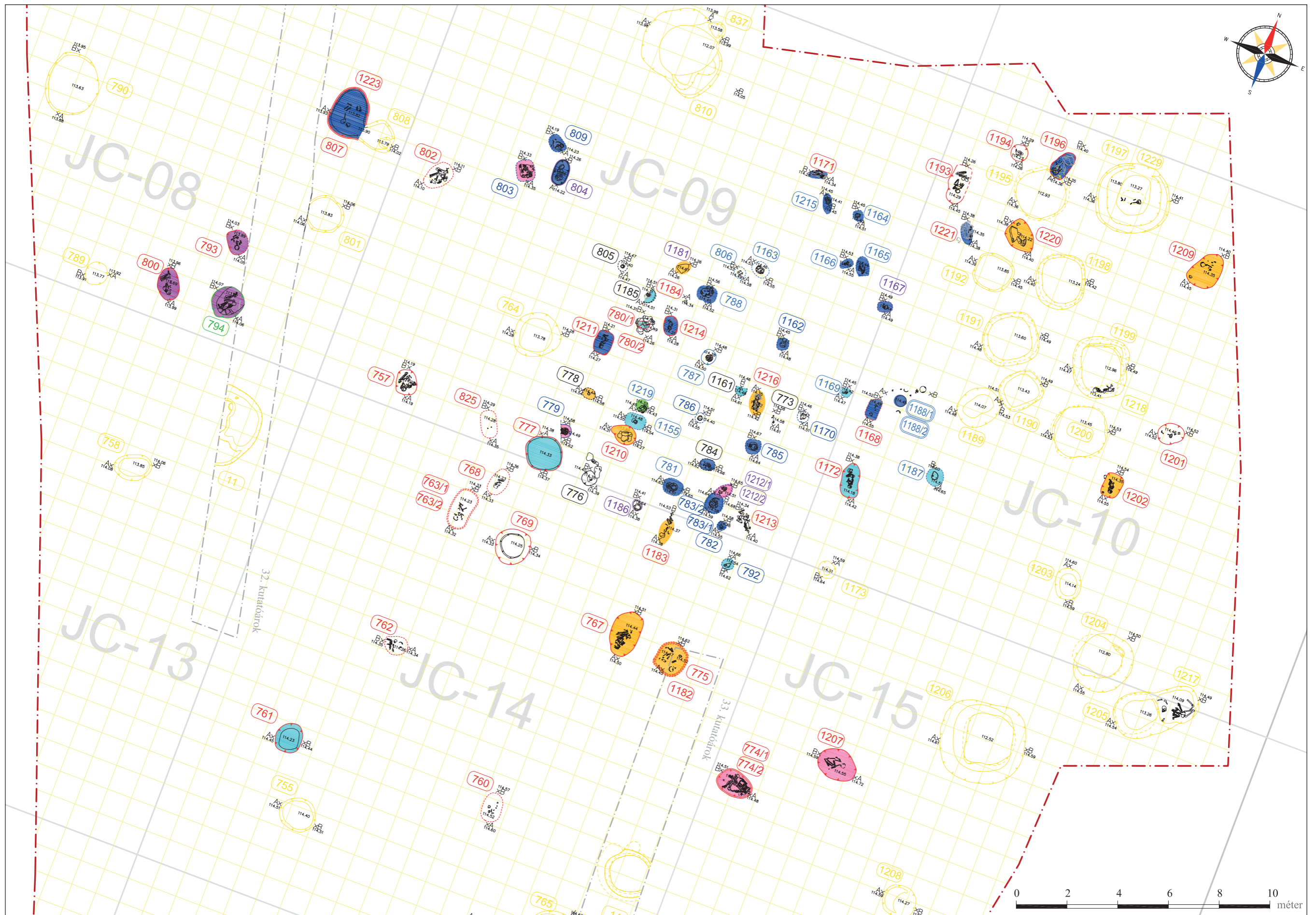
¹⁹ WILD *et al.* 2001; FURHOLT 2008; FURHOLT 2011, 230–241; BONDÁR 2010, 327–330; FURHOLT 2013; BONDÁR 2015; LIPSON *et al.* 2017.

²⁰ NEUSTUPNÝ 1959, 277.

²¹ NEUSTUPNÝ 1966, 86.

²² NEUSTUPNÝ 1973.

²³ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1964; 1979; 1981; 1984; 1991.

35. kép: A temető belső kronológiája (Bondár Mária tervei alapján készítette: Pájer Tímea, Meridián Kft.)
 Jelkulcsot lásd a 16. oldalnál

Jelmagyarázat

Rítus jelmagyarázat

- szórt hamvas sír
- szórt hamvas rítusú kettős sír
- urnás hamvasztásos rítusú egyes sír
- urnás hamvasztásos kettős sír
- hamvasztásos rítusú sír
- hamvasztott rítusú kettős sír
- csontvázas rítusú, egyes temetkezés
- csontvázas rítusú, kettős sír
- csontvázas rítusú hármas sír
- gödörobjektumba temetett személy
- jelenség rítusa bizonytalan/nem határozható meg
- egyéb objektumok
- urnás hamvasztásos kettős sír

Kronológia

- Baden II a? Baden II b?
- Baden IIb
- Baden IIb-III
- Baden III
- Baden III vége
- Baden III vagy IV eleje
- Baden IV?

Nemek és életkorok

- férfi - adultus, maturus (20-59)
- férfi senior 60 év felett
- nő - adultus, maturus (20-59)
- újszülött - 14 év között
- JUV. 15 -20 év között

Térképi jelek

- feltárás határvonala
- belső él
- bizonytalan/nem valós él
- rézsús él
- stratigráfiai egység száma

jelölte az egyes fejlődési szakaszokat.²⁴ Ő a Neustúpný-féle A és B fejlődési szakaszt két-két részre osztotta (Ia, Ib és IIa, IIb). Az Ia-ba sorolta Šturovót, az Ib-ben maradt Nitriánsky Hrádok-Vysoký Breh és ide került Vrbové is. A Neustúpný-féle A szakasz lelőhelyei közül Ohrozim és Jevisovice C₁ nem szerepel Pavúková lelőhely felsorolásában. A Neustúpný-féle B helyébe lépő IIa, IIb-ben is változtak a lelőhelyek: Pavúková szisztémájába nem került át Neusiedl am See és Vučedol, ide sorolta viszont az újabb ásatásokat, Tekovský Hrádokot, Cervený Hrádokot és Szeghalom-Dióért. A Neustúpný-féle B és C fokozat közé Pavúková beékelte a III. fejlődési szintet, s a Nevidzany, Viss, Ossarn lelőhelyekkel jellemezve azt. Ettől kezdve „megbillent” a korábbi kategorizálás, s a klasszikus badeni kultúrába sorolt lelőhelyek is átrendeződtek. Így került pl. Úny a késői klasszikus fokozatba, s talán ez az alapja annak, hogy többen is – véleményem szerint helytelenül – a badeni kultúra kései csoportjaként tartják számon az únyi csoportot. Pavúková szerint a Neustúpný-féle C fokozatnak az ő IVa, míg a D fokozatnak a IVb fokozata felel meg. A IVa-ra jellemző lelőhelyként egyedül Únyt tünteti fel, a IVb-ben Chl’aba és Ózd szerepel. Neustúpný a badeni kultúra kései csoportjának tartotta a Řivnac, a bosácai és kostolaci csoportot. Pavúková rendszerében e csoportok (amelyek valójában önálló kultúrák) már nem szerepelnek a badeni kultúra részeként. Pavúková ebben a munkájában a részletes tipológia kidolgozásával a Baden Ia, Ib, IIa, IIb, III. időszakra készült el.

Pavúková 1984-ben megjelent tanulmányában tovább finomította a badeni kultúra korai (bolerázi) időszakának tipológiáját, az Ib fázis újabb típusokkal kiegészített típustáblájával és a bolerázi csoport újabb fázisával, az Ic időszakkal találkozunk.²⁵ Az új fázis meghatározását Vrbové lelőhely anyagának publikálása tette lehetővé.²⁶ Véleménye szerint az Ib-Ic és az Ic-IIa fázis közötti egyik legfontosabb elválasztó elem a H2, H3 típusú finom peremkannelúrás tálak megjelenése. Ezek közül a H2 típus V. Němejcová-Pavúková szerint csak az Ic fokozatra jellemző.²⁷ Ennek megfelelően a lelőhelyekkel jelzett korszakolás is tovább bővült.²⁸ Idősebb és fiatalabb badeni kultúrát említ, vagy – más terminológiával – a bolerázi, idősebb klasszikus badeni és fiatalabb klasszikus badeni kultúra megjelölést használja, ezt Neustupný rendszerével szinkronizálja. Kalicz Nándor is ezt a felosztást alkalmazta munkáiban.²⁹ Pavúková a badeni időszak folyamatos fejlődésének lépcsőfokait – elsősorban szlovákiai lelőhelyek alapján – lelőhelyek láncolatával illusztrálja, amelyet a Kárpát-medence egészére elfogadhatónak tart. Eszerint a fejlődési sor: Letkés(?) – Šturovó – Lánycsók – Blatné – Nitriánsky Hrádok-Vysoký Breh – Vrbové – Žilkovce – Tekovský Hrádok – Balatonboglár – Červený Hrádok – Biňa – Nevidzany.³⁰

V. Němejcová-Pavúková 1991-ben publikált tanulmányában (amely egy tíz évvel korábban, a görögországi Xanthiban rendezett konferencián elhangzott előadásának változatlan formája) elsősorban a badeni kultúra égeikumi kapcsolataival foglalkozott néhány stílusjegy és forma (kannelúra, különböző edényfűlek, csészék, korsók, kancsók formai változásai és néhány különleges edénytípus) alapján.³¹

A badeni kultúra III. fokozatának továbbfejlesztett típustábláit Anton Točík³² és Endrődi Anna készítette el.³³ A. Točík ügyesen ötvözte Pavúková és Neustupný szisztémáját, így nála visszaállt a Neustupný-féle állapot, azzal a különbséggel, hogy nem betűkkel, hanem Pavúková nyomán, római számokkal jelölte a kultúrán belüli fejlődési szinteket. Endrődi A. Pavúková rendszerét vette alapul, azt

²⁴ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, 261.

²⁵ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 33–34.

²⁶ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1979.

²⁷ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, 142.

²⁸ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, 129.

²⁹ KALICZ 1989; KALICZ 1991; KALICZ 2004.

³⁰ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, 129.

³¹ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1991.

³² TOČÍK 1987a.

³³ ENDRŐDI 1997.

helyettesítette be elsősorban a Budapest környéki ásatásokon előkerült edényekkel, s hozzáfűzte még az általa Baden IVa fokozatba sorolt típusokat is.³⁴

Az említett publikációkban különböző elnevezésekkel, más-más fokozatba került lelőhelyekkel találkozunk. Ennek összegzését – a könnyebb érthetőség és kezelhetőség érdekében – táblázatban foglaltam össze.³⁵ Ebben jól látható, hogy az egyes szintek újabb és újabb lelőhelyekkel egészülnek ki, ami miatt egy kis optikai eltolódás is van: ha egy-egy feltételezett fejlődési szakaszba egyre több lelőhely kerül, hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy az egyúttal hosszabb időszakot is jelöl. Az is látható azonban, hogy ugyanaz a lelőhely (pl. Komjatice, Nevidzany) Pavúkovánál és Točíknál nem ugyanabban a fejlődési fokozatban szerepel. Mindezek csak kiragadott illusztrációk a szlovák kutatók munkáiból. Ha ehhez hozzátennénk a hazai vagy akár az ausztriai, romániai vagy a délvidéki megfeleltetéseket, sokkal nagyobb eltéréseket találnánk. Ha a legújabb kutatások – általánosan még nem meggyökeresedett – elnevezéseit is figyelembe vesszük (Baden Komplex, kerámiastílus stb.) a helyzet még bonyolultabbá és egy ponton túl, tipológiai szempontból követhetlenné válik a nagy területen, látszólag egységes kerámiát készítő badeni időszak tipokronológiája. Az új elemeket felismerő, különböző elnevezések viszont azt a gyökeres változást sejtetik, ami a 4. évezred közepén, második felében nagy területen végbement. A paradigmaváltás tetten érhető megnyilvánulásai szétfeszítették a hagyományos tipokronológia rendszereket, de új, egységes, mindenre választ adó megoldást nem hoztak.

V. Němejcová-Pavúková tipológiáját egyfajta „iránytűként” azért használom, hogy bizonyos keretek között, a korszakkal foglalkozó kollégák számára is beazonosítható legyen a temető anyagának tipokronológiai helyzete.

Eszerint Baden IIa? IIb? (1. időszak), Baden IIb (2. időszak) a boleráz utáni, korai klasszikus időszak. A Baden IIb–Baden III (3. időszak), Baden III (4. időszak), Baden III vége (5. időszak) a klasszikus badeni időszak, míg a Baden III vége? IV eleje (6. időszak) és a Baden IV? (7. időszak) a késői klasszikus időszak a Baden komplexum életében (3. táblázat).

A balatonszentgyörgyi temetőben időszakba sorolt leletanyag tehát a bolerázi időszak utánra, döntően a klasszikus badeni kultúra idejére keltezi a temető sírjainak döntő többségét. A későbbi időszakot mindössze néhány sír jelzi (5. táblázat). A temető használati idejét – a budakalászi és pilismaróti temetőhöz hasonlóan – itt is 150–200 év közötti időtartamra becsülhetjük.

Az elemzéseknél már utaltam arra, hogy a radiokarbon nyers adatokat nem használtam, mert azok kiértékelése, kalibrálása nem ránézésre történik, hanem a nyersadatokat egy számítógépes modell létrehozásával szakember elemzi és határozza meg azt a naptári korokban kifejezhető modellt, amely a temetkezések legvalószínűbb időrendjét adja meg. Ezt az elemzést is a 2023-ban megjelenő, a késő rézkori temetkezéseket összegző kötetben mutatjuk be Oross Krisztián szakavatott munkájaként.

xxx

A temető elemzésének további információit a természettudományok adják. A régészeti módszerekkel nem vizsgálható kérdésekre ma már – a tudományos helyszínelők módszereihez hasonlóan – a genetika, a molekuláris biológia, geokémia és a fizika – ad választ. A tudományok párbeszéde ily módon korábban ismeretlen tényeket tár fel a késő rézkorból is. A „halál régészete” a halottakból és temetkezési körülményekből, ránk maradt leletekből rekonstruálhatja az egykori élet különböző összetevőit és feltételrendszerét.

A csak sejthető kognitív elemeken túl az emberi temetkezések fontos tényeket konzerváltak. A sír ugyanis egy idő kapszula, olyan zárt egység, amely egyidejűleg megőrizte a sírba tett ember fizikai,

³⁴ ENDRÓDI 1997, 4. kép.

³⁵ BONDÁR 2010, Table 4.

biológiai tulajdonságain túl a környezeti komponensek lenyomatait, a társadalmi és kognitív területekre utaló adatokat, jelzéseket is. A régész ebből a zárványból igyekszik számos szakterület képviselőjének együttműködése, együtt gondolkodása segítségével kibontani az egykori valóság felfedhető elemeit.

A hagyományos módszerrel dolgozó régész a leletek sírbeli helyét és analógiáit elemzi, a hosszú ideig a földben lévő, prezervációs hatásoknak kitett tetem maradványait találja meg: csontvázat, hamvakat. Ismert a hely, ahová eltemették az illetőt, tudjuk, milyen volt a sír, amit ástak, milyen megmaradó anyagból készült tárgyakat tettek a halott mellé. Az eltemetés körülményeiből (temetkezési hely kiválasztása, rituális elemek, mellékletek, státuszt és társadalmi presztízst szimbolizáló tárgyak) következtethetünk a személy egykori közösségi helyzetére és a szélesebb kapcsolatrendszerre (származás, kereskedelem stb.), továbbá az adott közösség túlvilágról alkotott elképzeléseire is (a mellékletekből, a temetési folyamat bizonyos mozzanataiból). Antropológus segít az elhunyt nemét, halálzási életkorát megismerni, meghatározza a csontjain nyomot hagyó betegségek patológiai jeleit. E fizikai antropológiai információkon túl radiokarbon keltezéssel meghatározható a halálozás ideje kb. 30-50 év pontossággal.

Az elmúlt két évtizedben az antropológia, archaeozoológia, fémvizsgálati és geológiai elemzések mellett az ezredforduló környékén bekövetkezett *bioarcheológiai boom*-nak köszönhetően a régészetbe új vizsgálati lehetőségek is bekerültek: molekuláris biológiai és izotópkémiai elemzések vehetők igénybe. Több ezer éves halottak csontjaiból is izolálható archaikus DNS, ami az elhunyt saját fizikai tulajdonságait kódoló genetikai anyagon felül akár az őt elpusztító kórokozók genetikai lenyomatait is tartalmazza. A modern technológiai újításoknak köszönhetően ma már nem csak az anyai vonalat, hanem az adott egyén teljes sejtmagi genomját is vizsgálhatjuk, melyből számos, nagy felbontású információt kaphatunk meg az adott egyén vagy csoport származásáról, egészségügyi állapotáról és fizikai tulajdonságairól, mélyreható rokonsági kapcsolatairól vagy más népcsoportokkal való kapcsolatáról. Mindezeknek köszönhetően nagyobb területekre vonatkozó, populációgenetikai rekonstrukciók is megrajzolhatók.

A fogakba, csontozatba beépülő stabilizotópok (hagyományosan öt elem: hidrogén, oxigén, szén, nitrogén, kén bizonyos atomjai) nem bomlanak le az idők során. Ezért az oxigén ($\delta^{18}\text{O}$) utalhat a víz összetételére és a vízforrás helyére, a szén ($\delta^{13}\text{C}$) a növényi, a nitrogén ($\delta^{15}\text{N}$) az állati eredetű élelem típusára. A szilárd és folyékony táplálékból a kisgyerekkorban a fogakba beépülő stronciumizotópok ($^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$) aránya arra a geológiai környezetre (talajra) mutat, ahol az illető született és felnőtt.

A táplálkozásra, kisgyermekkorai vízfogyasztásra, a születési hely környezeti elemeire mutató bioinformációk közvetett módon rávilágítanak az egyén társadalmi helyzetére, és kapcsolatrendszerének térbeli feltérképezéséhez is segítséget nyújtanak. A minőségi étkezés (fehérje fogyasztás) a jobb életkörülményekből adódhat, ami – feltételezések szerint – a korabeli elit kiváltsága lehetett. A régészeti leletek mellett tehát a táplálkozási adatokból is következtethetünk a társadalmi elite. A hiánybetegségek az alacsonyabb státuszú emberek jellemzői lehetnek, az ő sírjaikban talált mellékletek (vagy azok hiánya) korábban nem ismert régészeti összefüggéseket is egyértelművé tehetnek. A legújabb patogén kutatások – a csontokon nyomot hagyó, látható elváltozásokon túl – genetikai módszerekkel mutatnak ki fertőző betegségeket, amelyek ismeretében újraértékelhetők és/vagy megmagyarázhatók lesznek korábbi feltételezések és régészeti jelenségek. A patogén vizsgálatok még nem váltak a mindennapi kutatás természetes részévé, mert nagyon drágák és Európában is csak egy-egy intézetben (pl. Max Plank Institute) van meg az infrastruktúra ilyen elemzésekhez.

A komplex temető elemzésekkel (a régészeti és természettudományos vizsgálatok együttes értelmezésével) keressük a választ arra, hogy írásos dokumentumok hiányában mennyivel tudhatunk meg többet e sokszínű temetkezéssel jellemezhető korszakban élt elődeink biológiai adottságairól, környezetéről és sokrétű kapcsolatairól.

A 2017-ben feltárt – a budakalászi és pilismaróti temető után a jelenlegi legnagyobb sírszámú – balatonszentgyörgyi temetőt is ilyen módszertannal vizsgáljuk az NKFI K-128413 pályázat keretében. A 2018 szeptemberében indult pályázatba nem tervezhettem be ezt a jelentős temetőt, mert nem tudtam róla. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az új lelőhelyeket korábban az évente megjelenő, az egész országot felölelő ásatási jelentéseket közreadó Régészeti Füzetek, majd a Régészeti Kutatások Magyarországon (RKM) c. periodikákból ismerhettük meg. Az RKM legutolsó, 2021-ben megjelent, online kötete a 2014-es terepmunkákról, ásatásokról tudósít, ezért nagyon nehéz a legújabb lelőhelyekről információt nyerni. Szerencsére néhány vidéki múzeum évkönyvében időnként megtalálhatók a legújabb ásatásokról írt rövid összefoglalók is.

A mai százmilliós pályázatokhoz (MTA Lendület, NKFI TKP, vagy az EU-s ERC) viszonyítva az OTKA utód NKFI kutatási pályázat kis költségvetésűnek számít. A 4 évre maximálisan elnyerhető összeg bruttó 48 millió forint. Ennek egy része adó, tb járulék formájában visszakérül az államháztartásba, egy része rezszi költség címén a befogadó intézménynél marad. A lecsupaszított büdzséből – ha egy fiatal kutatót is alkalmazni szeretnénk a projekt terhére – nagyszériás műszeres vizsgálatra már nem marad pénz, csak nagyon átgondoltan kiválasztott elemzéseket lehet végeztetni. Esetünkben is ez történt, ennek ellenére minden lehetséges forrást igyekeztem a nagy jelentőségű új temető különböző vizsgálataira fordítani.

A balatonszentgyörgyi temetőből a régészeti módszerekkel nem hozzáférhető információk feltárásához sok mintavétel történt. Radiokarbon korhatározást végeztettem Glasgoban, illetve Poznanban 18 sírból.

Az ELKH CSFK Földtani és Geokémiai Intézetében a táplálkozás rekonstruálásához szükséges elemzéseket végzik a szén/nitrogén arányok és a szén- és nitrogén izotópösszetételek ($\delta^{13}\text{C}/\delta^{15}\text{N}$) meghatározásával. A radiokarbon méréseknél készült C/N arány adaton kívül Balatonszentgyörgyről további 4 sírből készült ilyen mérés a CSFK-ban, így lelőhelyünkről 22 adat van erre a faktorra.

Az időközben a Régészeti Intézetből önállóvá vált ELKH BTK Archaeogenomikai Intézetében és a velük kapcsolatban álló külföldi laboratóriumokban történik 37 mintából a különböző mélységű DNS szekvenálás, amelynek eredményei a genetikai nem és rokonságok meghatározásához, a többi késő rézkori adattal együtt a korszak populáció genetikai rekonstruálásához adnak alapot.

Az ELKH ATOMKI-ban a kisgyermekkorú táplálékfogyasztás helyének megállapításához végeztettem stroncium izotópösszetételi méréseket ($^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$) a balatonszentgyörgyi temető 23 sírjából, mindegyikből 2-2 fogból.

A minták elemzését és kiértékelését a Covid járvány hátráltatta, jelenleg folyamatban vannak az elmaradt elemzések. A jövő évben megjelenő kötetben már minden eredmény olvasható lesz.

A temető katalógusát önálló kötetben jelentjük meg, mert a régészeti és kapcsolódó természettudományos feldolgozások – a még feldolgozás alatt lévő bioarchaeológiai eredmények nélkül is – fontos új információkkal szolgáltak. A katalógus, mint műfaj más, mint a Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseit komplex módon elemző kötet, ezért is jelentjük meg a temetőfeldolgozást külön, amelyre az elemző kötetben gyakran fogunk majd hivatkozni.

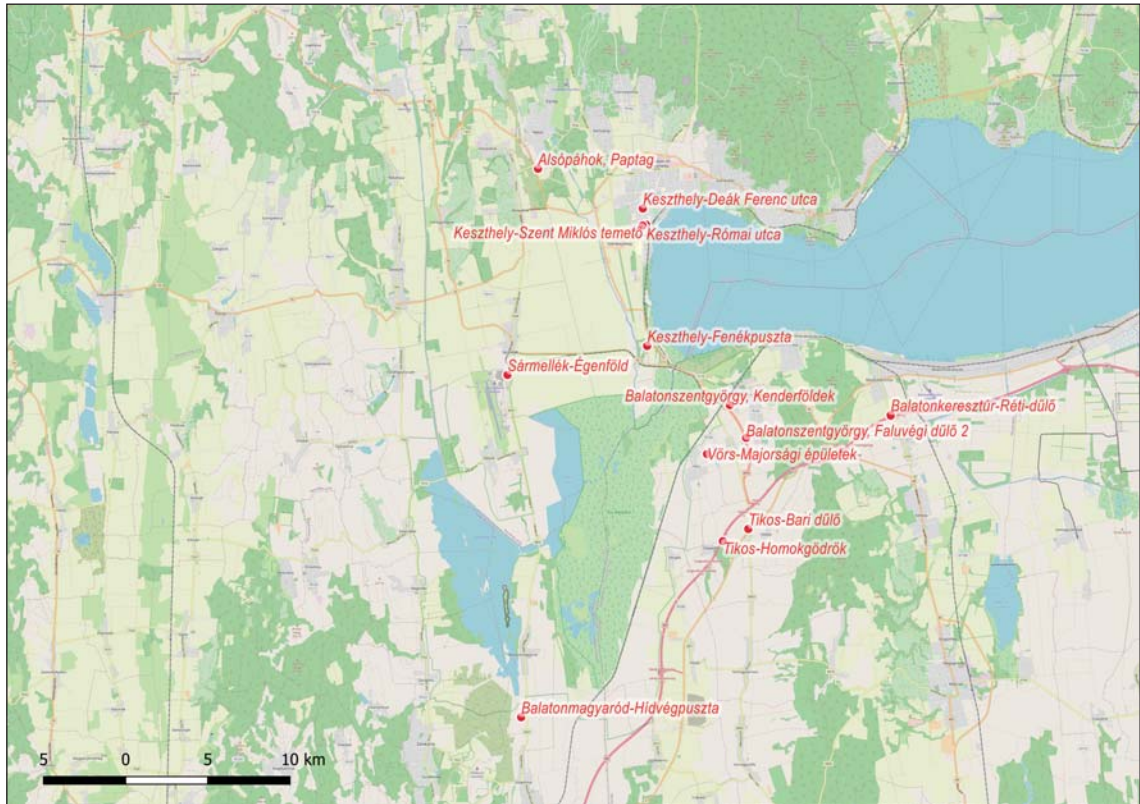
A Balaton déli partján a késő rézkor minden időszakában megtalálhatók a badeni népesség telepei és a különböző típusú temetkezései is. Balatonszentgyörgytől néhány kilométerre került elő a vörsi diadémós sír 1952-ben.³⁶ A Kis-balatoni feltárások is több temetkezést hoztak napvilágra, köztük a Balatonmagyaród-Hídvégpusztán feltárt kiscsaládi temetőt,³⁷ a Sármellék-Égenföldön feltárt tömegsírt.³⁸

³⁶ BANNER 1956, 324. lh. Taf. 87. 4; BONDÁR 2015a; 2015b.

³⁷ BONDÁR 1987.

³⁸ BÁNFFY – BONDÁR – M. VIRÁG 2003, 29. kép.

Az elmúlt két évtized nagy útépitési projektjeinek megelőző feltárásain is találtak különböző típusú, döntően egy-egy síros temetkezéseket a térségben (36. kép).

36. kép: Késő rézkori temetkezések a Balaton nyugati medencéje környékén (térkép: Jakucs János)

Mindezeket feldolgozva, *A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése* c. kötetben 2023-ban adjuk közre azokat a „rejtett információkat”, amelyek régészeti elemzéssel nem érhetőek el. Ebben kiemelt helye lesz a balatonszentgyörgyi temetőnek, amelyből a legtöbb, különböző típusú mintavétel történt.

Ebben a kötetben a legújabb, 2017-ben feltárt temető csontvázas és hamvasztott sírjainak feldolgozását adjuk közre. A késő rézkori Kárpát-medencében (Budakalász-Luppa csárda ugyancsak kettős rítusú és Pilismarót-Basaharc hamvasztásos temetője után) jelenleg ez a legnagyobb sírszámú szakrális hely.

Az adott kor szokásai szerint eltemetett halott sírja egy „időkapszula”, amely megőrizte az elhunyt szociális helyzetére mutató régészeti összefüggéseket, valamint az egészségi, a fizikai állapotra és a környezetre utaló bizonyítékokat is. A hagyományos régészeti értékelés a

leleteket és párhuzamaikat vizsgálja. A fizikai antropológia ezt kiegészíti az elhunyt adataival: nem, halálkor, a csontokon nyomot hagyó patológiai elváltozások. A temetkezés keletkezésében a naptári korra átszámított, kalibrált radiokarbon dátumok segíthetnek. A komplex elemzés mindezeknél többet ad. A bioarchaeológia módszerei: az archaeogenetika, izotópgeokémia, mikrobiológia és bioinformatika még további rejtett információkat tárnak fel. A régészeti és természettudományos eredmények együttes értelmezésével így egyre többet tudhatunk meg a Kr. e. 4. évezredben élt késő rézkori elődeink egyéni biológiai adottságairól, környezetéről és sokrétű közösségi, kulturális és kereskedelmi kapcsolatairól. Éppen ezért a régészeti feldolgozáson túl a balatonszentgyörgyi temetőből nagyszámú mintavétel történt. „A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése” című pályázat keretében vizsgált összes temetkezés kiértékelését a 2023-ban megjelenő kötetben mutatjuk be.

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Régészeti Intézet

MTA
KIVÁLÓ KUTATÓHELY

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL
AZ NKFI ALAPBÓL
MEGVALÓSULÓ PROGRAM

ARCHAEOLINGUA

